

ОБГРУНТУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ РИНКУ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

д.е.н., проф. Мороз О.В., д.е.н., проф. Карачина Н.П.,
к.т.н., доц. Несен Л.М., Філатова Л.С.
Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті представлено результати досліджень принципів формування конкурентного середовища на прикладі українського ринку молочної продукції. Серед основних відомих теорій ринку обгрунтовано потенціал використання в якості методології дослідження теорії недосконалої конкуренції, представлено опис її еволюції. Запропоновано концептуальну позицію щодо інтерпретації теорії недосконалої конкуренції та теорії агентських відносин у площині аналізування стану конкретних ринків за категоріями «функціональне» та «дисфункціональне» конкурентне середовище, здійснено опис механізму дисфункціональності ринку. Здійснено опис основних дисфункцій вітчизняного ринку молочної продукції. Обгрунтовано, що той тип недосконалої конкуренції, який склався на більшості вітчизняних ринків, виступає як головний дестабілізуючий фактор національного рівня. Акцентовано увагу на перспективах регуляцій за ідеологією захисту та розвитку конкурентного середовища.

Ключові слова: ринок, теорії ринку, функціональність, дисфункціональність, недосконала конкуренція, опортунізм, регуляції.

Вступ

Історично розвиток всіх країн із ринковою економікою традиційно супроводжувався цілим спектром соціально-економічних проблем. Цей прояв був періодичним, різним за потужністю і у часі, проте є, очевидно, невід'ємним супутнім наслідком формування ринкових відносин. Особливо гострою на даний час проблема пошуку ефективного ринкового розвитку є в країнах з транзитивною економікою. При цьому у суспільстві існує достатньо безальтернативна точка зору про те, що в основі таких проблем полягають недоліки, які притаманні даній формі організації економічних відносин. Водночас слід зазначити, що, з огляду на досвід останніх століть, у сучасному глобалізованому світі не існує альтернативних парадигм розвитку, аніж ринкова. Звідси пошук моделей вдосконалення ринку, ринкового середовища, суспільного розвитку на цій основі представляється перспективним напрямком наукових досліджень.

Мета статті: представити аргументи на користь авторської аналітичної моделі функціональності ринку на прикладі українського ринку молочної продукції.

Постановка задачі. Має місце приклад яскраво вираженого «провалу ринку», прикладом чого є молочна промисловість в Україні. Відповідно,

відсутня дієва регулятивна політика та загалом логічна ідеологія реформування. Необхідно обґрунтувати методологічну, теоретичну, методичну базу для формування такої політики із визначенням сукупності пропозицій по вдосконаленню даного ринку.

Стан вивченості питання. Загальна теорія ринку має власну історію становлення. Ретроспективно процес формування принципів основ побудови суспільного розвитку на основі ринкових відносин охоплює період останнього тисячоліття. В економічній історії та історії економічної думки це знайшло своє відображення у формуванні теорії меркантилізму [1] впродовж XI-XVII ст., надалі – у XVII-XIX ст. – у становленні класичної політекономії, в першу чергу в інтерпретації А. Сміта та Ж.-Б. Сея [1-3]. В подальшому теорія ринку зазнала принципової трансформації при формуванні доктрин державного регулювання економіки у 30-х рр. XX ст., зокрема - теорій недосконалої конкуренції Д. Робінсон і Е. Чемберліна [1, 4-5], Д. Кейнса [1, 6], некейнсіанства [1, 7], неолібералізму [1, 8].

Закони ринку стали предметом детального вивчення з боку вчених-економістів у другій половині XX ст. - на початку XXI ст. Так, саме за ці розробки було присвоєно Нобелівські премії у галузі економіки таким дослідникам як Ж. Тіроль з формулюванням «За аналіз ринкової влади та її регулювання» (2014 р.); Л.Шеплі, Е.Рот - «За теорію стабільного розподілу і практики пристрою ринків» (2012 р.); П.Даймонд, Д. Мортенсен, К.Піссарідес - «За дослідження ринків з моделями пошуку» (2010 р.); В.Сміт, Д.Канеман - «За дослідження в області прийняття рішень і механізмів альтернативних ринків» (2002 р.); Д.Акерлоф, М.Спенс, Д.Стігліц - «За аналіз ринків з асиметричною інформацією» (2001 р.); Р. Мертон, М. Шоулз - «За нові методи оцінки вартості деривативів» (1997 р.); Г.Беккер - «За дослідження широкого кола проблем людської поведінки і реагування, що не обмежується тільки ринковим поведінкою» (1992 р.); Д.Стіглер - «За новаторські дослідження промислових структур, функціонування ринків, причин і результатів державного регулювання» (1982 р.); М.Алле - «За його новаторський внесок в теорію ринків і ефективного використання ресурсів» (1988 р.); М. Фрідман - «За досягнення в галузі аналізу споживання, історії грошового обігу і розробки монетарної теорії, а також за практичний показ складності політики економічної стабілізації» (1975 р.); Ф.Хайек - «За основоположні роботи з теорії грошей і економічних коливань і глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних та інституціональних явищ» (1974 р.) та ін. [9]. Слід додати, що у значній кількості інших робіт лауреатів присутні елементи дослідження законів ринку навіть коли це не було винесено у назву. Тим не менше, парадокс сучасної економічної науки полягає у тому, що, не зважаючи на такий інтерес до зазначеного питання, розуміння того, як функціонують ринки та як ними слід управляти, стає все більш проблематичним. Особливо це відчутно у країнах із транзитивною економікою, які не мають відповідного досвіду.

У науковій літературі акцентовано увагу на значних проблемах, які мають місце на ринках молочної продукції пострадянських країн. Економічні

проблеми виробництва молока в Україні детально досліджувалися такими вченими як М. Асташов, І. Буробкін, С. Васильчак, Т. Гуцол, С. Дідур, О. Згурська, Т. Мостенська, М. Ільчук, І. Комарницький, С. Харченко, Н. Скопенко та ін. [10-17]. Основний акцент більшості робіт щодо вирішення проблем вітчизняного ринку молочної продукції зводиться до тези про необхідність забезпечення раціональної пропорційності всіх його сфер і галузей, де визначальна роль, як правило, відводиться вдосконаленню механізмів державної підтримки виробництва молока. Всіма дослідниками підкреслено, що така підтримка в Україні є дуже незначною і внаслідок цього – не результативною. Недосконалість таких механізмів в Україні, як вважається, є особливо яскравою у порівнянні із аналогами економічно розвинутих країн, насамперед ЄС та США. Тим не менше, очевидно, наукового обґрунтованої концепції регулювання даного (та і інших) ринку в Україні досі не існує.

Результати досліджень

Авторське бачення еволюції теорії загальної ринку передбачає визнання певної еволюційної наслідуваності низки теорій ринку (базових або метатеорій, теорій II і III порядку). Таким стали відповідно меркантилістська, інституціональна та політекономічна теорії (метатеорії), серед яких лише остання – теорія «вільного ринку» [1-3] класичної політекономії визначила побудови у подальшому аналогів теорії ринку (теорії II порядку – кейнсіанство [1, 6] та теорії недосконалої конкуренції [1, 4-5], а також більш сучасних теорій III рівня – нейкейнсіанських і неоліберальних [1, 7-8]). Слід особливо підкреслити, що саме на основі теорій II і III порядку формувалися реальні типи сучасної регулятивної політики, які принципово відрізнялися щодо мети, ідеології, інструментарію їхнього здійснення.

Наголошуємо на концептуальній ролі позиції стосовно того, що коректні дослідження ринку повинні будуватися на основі логічного змістовного ланцюга у межах «теорія вільного ринку – теорії недосконалої конкуренції – неоліберальна теорія (монетарна школа)». Монографічний метод дослідження показав, що еволюцію теорії недосконалої конкуренції умовно можна представити у вигляді 4 етапів: 1) відхід від теорії досконалої конкуренції та формування теорії недосконалої конкуренції; 2) математичне обґрунтування теорії недосконалої конкуренції; 3) формування т.з. «американської» школи теорії недосконалої конкуренції; 4) сучасне бачення теорії недосконалої конкуренції. При цьому насамперед теорія недосконалої конкуренції може, на нашу думку, вважатися найбільш адекватною основою для опису універсального реального інституту ринку. Саме це розглядали як безпосередню методологічну особливість нашої позиції.

Коротко розглянемо основний зміст даної теорії. Теорія недосконалої конкуренції, як відомо, охоплює 2 теорії – недосконалої конкуренції Д. Робінсон [4] та монополістичної конкуренції Е. Чемберліна [5]. За цими теоріями впливає, що реальне конкурентне середовище є недосконалим апріорі. Така недосконалість асоційована із відсутністю у реальних умовах таких передумов як «вільна конкуренція», «повна інформативність всіх

агентів ринку про його стан» (наприклад, ціни та ін.), а також – навпаки – присутності - практично *завжди* у реальній ситуації - факту угод між основними агентами ринку про координацію дій з метою уникнення певних витрат переважно трансакційного змісту та прямих втрат.

Іншою виключно важливою характеристикою репрезентативного реального ринкового середовища є наявність у *всіх без винятку випадках* якихось особливостей у суб'єктів ринкового середовища (т.з. монополістичних ознак), які за певних умов (наприклад, в числі інших – наявності відповідно акцентованого менеджменту реалізації потенціалу таких особливостей) можуть бути конкурентними перевагами монопольного (тобто унікальних, притаманних саме цьому суб'єкту) змісту. При цьому Д. Робінсон і Е. Чемберліном було акцентовано увагу на тому, що іншого, аніж недосконала, типу конкуренції не існує в принципі, а тому вектор розвитку конкурентного середовища у напрямку просування та захисту монопольного становища кожним суб'єктом ринку шляхом використання тих самих монопольних переваг є об'єктивним. Також було наголошено, що конкуренція як така має величезний потенціал, але є водночас вразливим механізмом, який потребує спеціального захисту. Головною тезою прикладного використання зазначеного слід розглядати твердження про те, що ці моменти *повинні* враховуватися регулятивною політикою.

Вище сказане логічно обумовлює наступну ключову тезу про функціональність та, відповідно, дисфункціональність недосконалої конкуренції та конкурентного середовища (рис. 1).

Як вже зазначалося, позиція ідеальної (досконалої) конкуренції представляється принципово неможливою. Функціональність, на нашу думку, слід розуміти як стан реалізації у достатньо повному масштабі певного набору функцій якогось явища, системи, механізму, що є очікуваними від таких; відповідно дисфункціональність розглядається як невідповідність функціям, відхилення від очікуваного стану. При цьому механізм такої дисфункціональності (на прикладі українського ринку молочної продукції) носить яскраво мультиплікативний характер (рис. 2).

Все зазначене логічно має проєкцію на стан репрезентативного ринку. Так, якщо розглядати дане питання у розрізі конкретних ринків, то слід зазначити, що до ринків із найбільш дисфункціональним станом можна віднести ринок молочної продукції України. Проблемним є стан даного ринку вже десятки років, впродовж всього пострадянського періоду. За даними [18], про негативний стан ринку молочної продукції свідчать наступні тенденції:

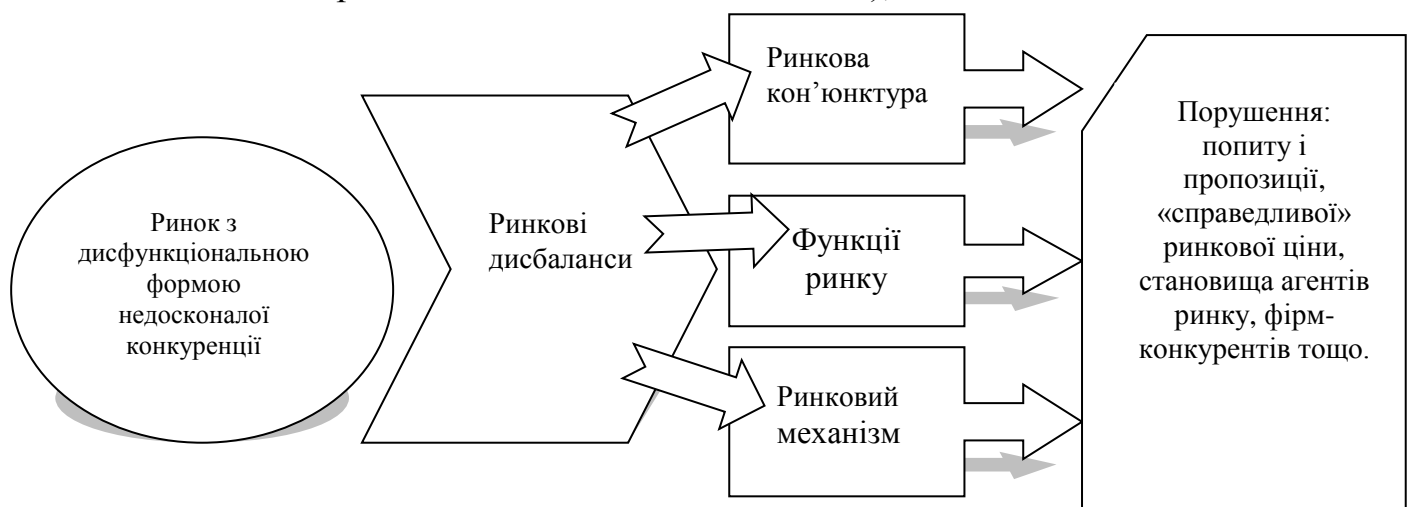
- скорочення поголів'я молочного стада і виробництва молока загалом у порівнянні із 1990 р. на даний час практично вдвічі (у 1990 р. вироблялося 24,5 млн. т молока, тоді як в останні роки – 11,0-12,0 млн. т);
- зниження рентабельності галузі із більше ніж 30% (1990 р.) до збиткового рівня (-23,5% у 1995 р., -6,0% у 1999 р., близьке до нульової рентабельності на 2012-2013 рр.);

Рис. 1. Авторське трактування категорій конкуренції в рамках загальної теорії недосконалої конкуренції

Джерело: авторська розробка

- трансформації галузі із великотоварного до дрібного приватного сектору (збільшення частки останнього у виробництві з 24% у 1990р. до більш ніж 80% на даний час);

Рис. 2. Аналітична модель механізму дії ринку з дисфункціональною формою недосконалої конкуренції

Джерело: авторська розробка

- різкого погіршення якості сировини та загалом продукції;
- зменшення споживання молочної продукції в Україні (близько 220 кг в рік на 1 особу або близько 50% від науково обґрунтованої норми в останні роки, тоді як у 1990 р. – 373 кг);
- наявності невиправданому високих ризиків експорту продукції від політичних факторів, незбалансованість такої політики загалом, відсутності значного експорту на найбільш привабливі ринку світу;
- яскраво вираженого диспаритету цін на сировину та кінцеву продукцію з огляду на досягнення середньоевропейського рівня реалізаційних цін на молочну продукцію в країні за умови фактично у 10 разів нижчого рівня життя українців;
- значного технологічного відставання галузі;
- низьких показників продуктивності молочного стада, високій собівартості виробництва та переробки молока;
- низької інвестиційної привабливості галузі.

Загалом же для даного ринку притаманна ситуація домінування кількох потужних підприємств у вигляді інтегрованих холдингів із вітчизняним та зарубіжним капіталом; досить характерною до останнього часу була також тенденція поступового укрупнення ринку через концентрацію виробництва. Так, переробкою молока на Україні займається більше 300 підприємств, проте майже 80% ринку контролює 50 підприємств, значна частина яких входить до складу великих холдингів.

Щодо ринку молочної продукції співвідношення категорій «функціональна – дисфункціональна» конкуренція в авторському баченні має наступний вигляд (рис. 3). Як бачимо, визначення типів «функціональність – дисфункціональність» має у своїй основі чітко визначені та однозначно ідентифіковані індикативні критерії, які, у свою чергу, мають об'єктивне емпіричне відображення.

Тлумачення категорій «функціональність» та «дисфункціональність» ринку/конкурентного середовища може бути асоційованим із суспільними очікуваннями від ринку та його механізмів. Тому важливим представляється чітке визначення того, що може бути очікуваним від репрезентативного ринку, що одночасно визначає ідеальні його параметри. Достатньо важливим є те, що це виправдовує втручання у ринок навіть з моральної точки зору – якщо суспільством буде визнано дисфункціональний стань якогось ринку, то це надає моральне право втручатися у діяльність всіх його учасників; якщо ні – то таке втручання повинно бути визнаним як протизаконне. Але для таких висновків повинні бути підстави, при чому максимально об'єктивні та підтверджені емпірично.

Рис. 3. Ознаки дисфункціональної та функціональної форм недосконалої конкуренції

Джерело: авторська розробка

Висновки

Методологічно обґрунтовано доцільність аналізу стану ринків за критеріями і характеристиками типів недосконалої конкуренції. В цьому контексті визначено характеристики та параметри ринку із функціональною та дисфункціональною недосконалою конкуренцією, що дозволяє оцінити

ринок та виявити існуючі недоліки конкурентного середовища. Прикладне застосування даного концепту засвідчило, що дисфункціональність ринку молочної продукції в Україні супроводжує весь період формування ринкових відносин. В силу зазначеного потенціал виробництва реалізовано не більше ніж на 30% за в цілому низької якості продукції. Все це обмежує конкурентоспроможність галузі та її експортні можливості.

Список використаної літератури

1. Ядгаров Я. С. История экономических учений / Я. С. Ядгаров. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 230 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкиз, 1962. – 684 с.
3. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. - М.: Дело, 2000. – 540 с.
4. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. / Джоан Робинсон — М: Юрайт, 1986. – 450 с.
5. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости./ Э.Чемберлин. — М: Юрайт, 1996, - 650 с.
6. Кейнс Д. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей / Джон Мейнард Кейнс. – К.: Либідь, 1999. – 190 с.
7. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. / Фридрих Хайек. – Челябинск: Социум, 2011. – 394 с.
8. Самуэльсон П. Экономика / Пол Самуэльсон, Вильям Нордхаус. – М.: Вильямс, 2008. – 1360 с.
9. Википедия - свободная энциклопедия/ Список лауреатов Нобелевской премии по экономике // [Электронный ресурс]: Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org>
10. Дідур С. В. Молочна галузь України: тенденції та перспективи розвитку. / С. В. Дідур, Д. Б. Лозовик //Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. - Випуск 3/2012 (74). – 2012. - С. 148 – 151.
11. Згурська О. М. Стан та тенденції розвитку молочної промисловості в Україні / О. М. Згурська // ECONOMIC ANNALS-XXI. - 9-10(2)'2013. – 2013. – С. 29 – 32.
12. Комарницький І. М. Формування механізму організаційно-економічної підтримки молокопереробних підприємств, орієнтованих на експорт. / І. М. Комарницький, Г.В. Цар. // Маркетинг і менеджмент інновацій. - 2010. - № 2. - С. 155 – 159.
13. Передумови та економічні аспекти розвитку молокопереробних підприємств України [Електронний ресурс] / С. В. Харченко // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". Режим доступу до журн.: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=573>
14. Рябенко А. Є. Система функціонування ринку молока України та шляхи його удосконалення / А. Є. Рябенко, О. Г. Радева // Економіка АПК. – 2010. - № 1 (17). – С. 170 -174
15. Сенишин О. С. Перспективи розвитку молочної галузі в Україні. / О. С. Сенишин, Н. О. Дзюбенко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. - Т. 18. Вип.1. – 2013. С. 189 – 197.
16. Скопенко Н. С. Сучасні тенденції розвитку молочної галузі України / Н. С. Скопенко // Вісник ЖДТУ: Економічні науки. – 2011. - № 2 (56). – С. 110 – 114.
17. Терещенко С. І. Державне регулювання, як механізм покращення інвестиційної привабливості підприємств молокопереробної галузі / С. І. Терещенко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – Спецвипуск 33. Частина 2. – С. 263 – 267.
18. Статистичний щорічник України за 2013 р. – К.: Консультант, 2014. – 574 с.